

MARKAZIY OSIYO DAVLATLARIDA CHEGARA MUAMMOLARI VA ULARNI HAL QILISH ISTIQBOLLARI

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti
Amaliy siyosatshunoslik yoʻnalishi magistranti

Mamatqulova Maftuna Akmaljon qizi

Ilmiy rahbar: **Joʻrayev Qodir Asadovich**

tarix fanlari doktori, professor

jaloliddinovam@gmail.com +998937562201

Annotatsiya: Ushbu tezisdagi Markaziy Osiyo davlatlarida chegara muammolari va ularni hal qilish istiqbollari oʻrganilib tahlil qilingan. **Madsad** Markaziy Osiyo chegara muammolarini oʻrganish **jarayonida mavjud chegara muammolari mohiyatini ochib berish, ushbu muammolarning mintaqaviy xavfsizlik va barqarorlikni taʼminlashga taʼsirini aniqlash va bu borada ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.**

Kalit soʻzlar: Markaziy Osiyo, chegara davlatlari, milliy-hududiy demarkatsiya, Sovet Ittifoqining parchalanishi, hududiy-maʼmuriy muammolar.

Sabab: Respublikalar oʻrtasidagi chegara nizolarining asosiy sabablaridan biri SSSR Oliy Soveti tomonidan oʻrnatilgan chegaralarni qonuniy tan oladigan qonunlarning yoʻqligi edi. 1924-yildan buyon chegaralarni belgilashda turli etnik guruhlarining koʻp asrlik istiqomat qilishlari hisobga olinmaganligi respublikalar mustaqillikka erishgandan soʻng chegara chalkashliklariga sabab boʻldi va mahalliy aholining normal hayotiga toʻsqinlik qildi. Oʻz milliy davlatlaridan tashqarida qolgan etnik guruhlar yana bir muammo va respublikalar oʻrtasidagi daʼvolar uchun sabab boʻldi.

Markaziy Osiyoda chegara muammolari paydo boʻlishining qoʻshimcha sabablaridan biri bu siyosiy klanlarning taʼsiri va mahalliy rahbarlarning shaxsiy ambitsiyalaridir. Bu omillar davlatlar oʻrtasidagi chegaralarni delimitatsiya va demarkatsiya qilish jarayonini murakkablashtiradi. Yer uchastkalari va hududlarni ijaraga berish amaliyoti chegaralarni oʻzgartirishga taʼsir qilishda davom etmoqda, garchi shunga oʻxshash jarayonlar Sovet davrida ham sodir boʻlgan. Biroq, yagona davlat mavjudligi va aniq belgilangan respublikalararo chegaralarning yoʻqligi sharoitida bu muammo sifatida qabul qilinmadi. Postsovet davrida transport va boshqa infratuzilmalardagi investitsiya loyihalari keskinlikning yangi manbasiga aylandi. Sovet davrida janubiy respublikalarning shimol bilan aloqasi yaxshi emas edi, chunki yaxlit transport tarmogʻi mavjud emas edi. Ittifoq parchalanganidan soʻng milliy temir yoʻl va avtomobil yoʻllarining yangi tashkil etilgan davlatlar chegaralari orqali oʻtishi bahs mavzusiga

aylandi, chunki ularni qurishda chegaralarning kelajakdagi xalqaro maqomi hisobga olinmagan. Bu qarama-qarshiliklar ayniqsa Qirg'iziston va Tojikiston, shuningdek, Qirg'iziston va O'zbekiston o'rtasidagi chegara hududlarida keskinlashdi. Shunday qilib, siyosiy ambitsiyalar va infratuzilma loyihalaridan tortib tarixiy va ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlargacha bo'lgan omillarning kombinatsiyasi Markaziy Osiyo respublikalari o'rtasida barqaror va o'zaro tan olingan davlat chegaralarini o'rnatish jarayonini sezilarli darajada murakkablashtiradi.

Muammo: 1991-yilda Sovet Ittifoqining parchalanishi tektonik hodisa bo'lib, xalqaro tizimning tubdan qayta tashkil etilishiga, jumladan, Markaziy Osiyoda yangi mustaqil davlatlar: Qozog'iston, O'zbekiston, Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmanistonning paydo bo'lishiga olib keldi. Biroq, ular suverenitet bilan bir qatorda hal qilinmagan hududiy-ma'muriy muammolar majmuasini, birinchi navbatda, aniq bo'lmagan chegaralarni meros qilib oldilar, ular ba'zi hollarda keskin davlatlararo qarama-qarshiliklar va nizolar manbai bo'ldi. SSSRda ittifoq respublikalari o'rtasidagi chegaralar rasmiy ma'muriy xarakterga ega bo'lib, davlat chegaralari sifatida qabul qilinmas edi. Respublikalar o'rtasida tovarlar, mehnat va resurslar erkin harakatlanar, suvdan foydalanish, yer va aloqa masalalari markazlashgan holda tartibga solinardi. 1991-yildan keyin bu ma'muriy chiziqlar to'liq delimitatsiya va demarkatsiya qilinmasdan, davlat chegaralari maqomida amalda "muzlatilgan" edi.

Sovet davrida ko'plab chegaralar haqiqiy etnik, geografik va iqtisodiy omillar hisobga olinmagan holda chizilgan, bu esa 1920-yillardagi milliy-hududiy demarkatsiya siyosatining natijasi edi. Aholi zichligi, etnik mozaikasi va iqtisodiy o'zaro bog'liqligi yuqori bo'lgan Farg'ona vodiysida vaziyat ayniqsa og'ir edi. Sovet Ittifoqi parchalanib, 1991-yilda mustaqillikka erishgach, Markaziy Osiyo davlatlari avvallari ma'muriy xarakterga ega bo'lgan milliy chegaralarini qayta ko'rib chiqish va himoya qilish zaruriyatiga duch keldi. Demarkatsiyaning aniq mexanizmlarining yo'qligi, shuningdek, sovet davridan meros bo'lib qolgan hududiy, etnik va huquqiy qarama-qarshiliklar chegara nizolari va mahalliy nizolarning paydo bo'lishiga olib keldi. Ushbu sabablarni bir nechta asosiy yo'nalishlarga bo'lish mumkin Sovet Ittifoqidan keyingi suverenitet ma'muriy chiziqlarni qat'iy davlat chegaralariga aylantirdi, bu etnik va resurs qarama-qarshiliklarini yanada kuchaytirdi. Ushbu mojarolarni hal qilish chegaralarni to'liq huquqiy jihatdan belgilashdan tortib, xalqaro va mintaqaviy tashkilotlarni jalb etgan holda transchegaraviy hamkorlikning barqaror mexanizmlarini yaratishgacha bo'lgan kompleks yondashuvni talab qiladi.

Yechim: Murakkab tarixiy merosga, jumladan mustamlaka demarkatsiyasi, sovet etno-hududiy arxitekturasi va postsovet nizolariga qaramasdan, Markaziy Osiyo davlatlari so'nggi yillarda chegara nizolarini pragmatik, tinch va o'zaro manfaatli tarzda hal etish istagini tobora ko'proq namoyon etmoqda. Ushbu siljish mintaqaviy siyosiy

madaniyatning o‘zgarishini aks ettiradi, asosiy e’tibor qarama-qarshilikdan hamkorlik va institutsional muloqotga o‘tadi.

Ushbu tendensiyaga yordam beradigan asosiy ichki omillar:

- Transchegaraviy xavf-xatarlar sharoitida mintaqaviy barqarorlikni ta’minlash zarurati;
- Savdo, logistika va investitsiyalar uchun barqaror va ochiq chegaralarni talab qiluvchi barqaror iqtisodiy rivojlanish;
- Barqaror chegaralar suverenitet va qonuniylik ramzi bo‘lgan milliy davlat qurilishi.

Tashqi omillarga quyidagilar kiradi:

Nizolarni tinch yo‘l bilan hal etish formatlarini faol ilgari surayotgan global va mintaqaviy ishtirokchilarning (jumladan, BMT, KXShT, ShHT, YeI va YXHT) e’tiborini kuchaytirish;

Markaziy Osiyo davlatlari o‘rtasidagi chegaralarni delimitatsiya va demarkatsiya qilish muammolari muammo bo‘lib qolmoqda, biroq ayni paytda imkoniyatdir. Mintaqaning hozirgi voqeligi qarama-qarshilik merosidan pragmatik, o‘zaro manfaatli va institutsional hamkorlikka o‘tishni taqozo etmoqda. Chegara masalalarini muvaffaqiyatli hal etish siyosiy iroda, xalqaro huquqiy me’yorlar, ijtimoiy inklyuzivlik va iqtisodiy o‘zaro bog‘liqlikni o‘zida mujassam etgan kompleks yondashuv bilangina mumkin bo‘ladi. Shu nuqtayi nazardan, mintaqa qarama-qarshilik maydonidan barqaror hamkorlik va integratsiya makoniga aylanishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Аманжолова, З.А., Атанов, М.М., Турарбеков, Б.Ш. Правда о государственной границе Республики Казахстан. Алматы: Издательский дом «Жибек жолы». 2014. С.18.
2. Кадыркулова А. Проблемы безопасности человека и сотрудничества в Центральной Азии // *Reforma*. 2001. – Т.3. – № 11. – С. 72-79.
3. Pietkiewicz M. Borders of the Central Asian countries under the international law // *Nowa Polityka Wschodnia*. 2017. - Vol. 4. – No. 15. – С. 30–42.
4. Колосов, В.А., Себенцов, А.Б. Государственные Границы на Постсоветском Пространстве.// отв. ред. С.В. Севастьянова, Ю. Лайне, А.А. Киреева. Владивосток: Дальнаука, 2016. С.226.
5. Polese, A., & Horák, S. (2018). *Identity and Politics in Central Asia and the Caucasus*. Routledge.
6. Megoran, N. (2004). *The Critical Geopolitics of the Uzbekistan–Kyrgyzstan Boundary Dispute*. *Political Geography*, 23(6), 731–764.